

Віталій Тельвак

<https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна

Біографічна грушевськіана: традиції, новації, методологічні виклики

Анотація: Дослідження містить спробу узагальнення широкого кола монографічних студій XX – першої чверті XXI ст., присвячених життю та діяльності Михайла Грушевського. У статті проаналізовано дискурсивні практики авторів біографій історика традиційного плану. З'ясовано наративні стратегії творців новаторських життєписів ученого. Відзначено, що протягом останніх десятиліть з'явилася низка літературних та публіцистичних життєписів Грушевського. Визначено методологічні виклики, які стоять перед біографами Великого Українця. У висновках наголошено, що сучасний життєпис Грушевського може постати лише як колективний і міждисциплінарний за своїм спрямуванням проєкт.

Zarys treści: Artykuł jest próbą podsumowania studiów nad biografią Mychajła Hruszewskiego, powstałych w XX i pierwszych dekadach XXI w. Zaproponowano w nim typologię strategii narracyjnych (tradycyjnych i nowatorskich) używanych w dotychczasowych biografiach oraz wskazano na wyzwania metodologiczne, jakie przez twórcami stawia nowoczesna biografia wielkiego historyka.

The content outline: The article attempts to summarise studies on the biography of Mykhailo Hrushevsky, written in the twentieth and first decades of the twenty-first century. It proposes a typology of narrative strategies (traditional and innovative) used in existing biographies and points to the methodological challenges posed by the creators of the modern biography of the great historian.

Ключові слова: Михайло Грушевський (1866–1934), українська історіографія, біографістика, традиції, новації, методологічні виклики

Słowa kluczowe: Mychajło Hruszewski (1866–1934), historiografia ukraińska, biografia, metodologia

Keywords: Mykhailo Hrushevsky (1866–1934), Ukrainian historiography, biography, methodology

Біографії інтелектуалів є одним із найбільш популярних жанрів історіописання в українській соціогуманітаристиці XX – першої чверті XXI ст. Поряд із загальною поширеністю цього жанру в світовій культурі згадана

обставина пояснюється також почасти тривалою бездержавністю українського народу, коли його минуле, заради ефективнішого впливу на громадськість, вважалося доцільніше пояснювати крізь призму постатей визначних борців за національне визволення. При цьому особливо запитаними були життєписи так званих будителів українського народу, які в добу модерного відродження другої половини XIX – першої третини XX ст. солідарними зусиллями скріплювали зв'язки між представниками поділеного імперськими кордонами народу й інтенсивною культурно-освідомлюючою працею перетворювали його на модерну спільноту.

Серед згаданих інтелектуалів винятковою історіографічною популярністю тішиться Михайло Грушевський, який до національного пантеону увійшов під метафоричним іменем Великого Українця. Таке шанобливе звання він заслужив небуденністю інтелектуального служіння, вершиною якого стала десяти томна *Історія України-Руси*, а також беззаперечним на початку XX ст. лідерством в українському русі, свідченням чого було його заочне обрання головою парламенту відродженої держави – Центральної Ради. Згадані обставини пояснює чимала кількість присвячених Грушевському різножанрових біографічних праць – від суто популярних нарисів до академічних студій. Їхнє узагальнення уможливить зрозуміти стан і провідні тенденції історіографічного осмислення феноменальності національного служіння вченого, усвідомити методологічні виклики, що стоять перед дослідниками його спадщини, а відтак і окреслити перспективи біографічної грушевськіани. Позаяк узагальнити в одній розвідці всі присвячені автору *Історії України-Руси* студії неможливо, тому нижче ми проаналізуємо спроби нарисів біографії вченого, а також досвід опрацювання вибраних сюжетів його життя та діяльності монографічного плану, залишаючи поза увагою розлогу статейну грушевськіану.

Початки біографічної грушевськіани сягають другої половини тридцятих років минулого століття, коли після передчасної трагічної смерті вченого постала потреба осмислити масштабність культурного впливу вченого на українців. Відтак перші тексти (некрологи, мемуарні нотатки, аналітичні розвідки) були покликані змалювати велич історика в усіх аспектах прояву його небуденної натури – як політика, громадського діяча, вченого-гуманітарія й організатора наукової праці. Написані симпатиками Грушевського, нерідко його учнями (насамперед Мироном Кордубою та Іваном Крип'якевичем), вони переслідували популяризаційну мету і творили культ Великого Українця за зразками вже існуючих культів Кобзаря (Тараса Шевченка) та Каменяра (Івана Франка). Втім, якщо останні позиціонувалися в народній пам'яті як співці українства (відповідно – у загальнонаціональному та регіональному масштабах), то Грушевський маркувався у першу чергу як найвидатніший учений та громадсько-політичний діяч новітньої доби, перший очільник відродженої української держави.

Водночас почали вимальовуватися й необхідні складові такого культу – героїзм і безкорисливість у відстоюванні національних інтересів, жертвність та широта творчої натури особистості, трагізм фіналу життя тощо. На тлі інформаційної замкненості радянської системи й відповідно неможливості доступу до материкових архівів ці елементи зазнавали швидкої міфологізації й набували гіпертрофованого вигляду. Для прикладу згадаємо одну з перших біографій Грушевського авторства його галицького вихованця Івана Крип'якевича, котра в численних передруках та видозмінах була надзвичайно популярною протягом ХХ ст.¹ Іншим добрим прикладом є перша неукраїнська біографія авторства чеського приятеля Грушевського Ярослава Бідло, в якій за взірцями класичних академічних життєписів було відтворено творче життя одного з найвизначніших славістів свого часу². Ця героїчна традиція грушевськознавчої біографістики на теренах Центрально-Східної Європи була згорнута з початком Другої світової війни і отримала продовження у працях українських закордонних інтелектуалів протягом другої половини ХХ ст. за океаном³.

Ситуація в американських українознавчих осередках не сприяла академічному вивченню спадщини Грушевського, позаяк більшість емігрантів була ідейними опонентами голови Центральної Ради й завзято вправлялася в пошуку все нових закидів на адресу вченого, наслідуючи риторику консервативних інтелектуалів революційної доби (насамперед В'ячеслава Липинського та Дмитра Дорошенка)⁴. Тут промовистим прикладом є відома стаття знаного сходознавця Омеляна Пріцака⁵, що з'явилася в столітній ювілей Грушевського і містила чи не найбільш повну колекцію жалів симпатиків гетьманської та націоналістичної ідеологій стосовно його прорахунків як політика. Зрозуміло, що така гіперкритична постава не сприяла перетіканню полеміки в академічне русло і фактично була дзеркальним протиставленням героїчних студій.

Згаданий столітній ювілей Грушевського активізував увагу до його спадщини в колах еміграційних істориків, частина яких на чолі з Олександром Оглоблиним та Любомиром Винаром започаткувала системні студії та запропонувала назву нової історичної галузі – грушевськознавство, а її друкованою трибуною став журнал «Український історик». З кола його активних співробітників вийшли перші біографії Грушевського на американському

¹ І. Крип'якевич, Михайло Грушевський. *Життя і діяльність*, Львів 1935.

² J. Bidlo, *Michal Hruševs'kyj*, Praha 1935.

³ М. Сабінський, *Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940–1980-х рр.*, Харків 2024.

⁴ В. Тельвак, М. Сабінський, «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях диспори інтелектуалів повоєнного двадцятиліття, «Eminak» 2022, № 1 (37), с. 100–109.

⁵ О. Пріцак, *У століття народин М. Грушевського*, «Листи до приятелів» 1966, № 5–7, с. 197–230.

континенті, що в цілком героїчному ключі презентували читачам велич його особистості⁶. Втім накопичений протягом тривалого часу авторами «Українського історика» різноплановий джерельний матеріал уможливив написання і перших цілком критичних монографій присвячених автору *Історії України-Руси*. Тут насамперед слід згадати першу англomовну біографію Грушевського-політика авторства Томаса Приймака, що з'явилася наприкінці вісімдесятих років⁷.

Здобуття Україною незалежності у вирішальний спосіб вплинуло на вивчення постаті Грушевського, адже були відкриті репресовані архівні колекції, що містили багато невідомої раніше інформації. Завдяки симпатіям вченого до соціалістичних ідей і його прорадянським поглядам останніх років життя, його доволі легко інтегрували у конструйований українською посткомуністичною елітою новий історичний канон молодій державі. Відтак протягом останніх трьох десятиліть Грушевський був поза конкуренцією серед інших українських діячів його доби щодо кількості опублікованого джерельного матеріалу, який проливав світло на життя і творчість вченого. Згадаймо хоча б кілька багатотомних видань: перевидання *Історії України-Руси* та *Історії української літератури, Всесвітньої історії*, сім томів серії «Епістолярні джерела грушевськoзнавства», гімназійний, університетський та львівський щоденники, *Спомини*, численні тематичні збірки архівного матеріалу, врешті половину зібрання творів у п'ятдесяти томах. Все це, звісно, уможливило більш докладний і багатоаспектний аніж у попередні періоди аналіз поодиноких сюжетів біографії Грушевського та появу її ґрунтовних узагальнюючих нарисів.

Очікувано, що найбільшу кількість монографій на сьогодні присвячено вивченню біографії Грушевського-історика. Серед них кілька праць присвячених цілісній реконструкції історіософських і методологічних поглядів вченого. Тут у хронологічному порядку згадаємо книги Віталія Масненка, де в компаративному ключі на тлі розвитку української науки того часу представлено історіографічні ідеї Грушевського⁸. Про теоретико-методологічні підстави історичних поглядів вченого до вибуху Першої світової війни писали Віталій Тельвак і Володимир Будз⁹. Психобіографічному виміру про-

⁶ Л. Винар, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті*, Мюнхен 1985.

⁷ Т. Prymak, *Mykhailo Hrushevsky. The Politics of National Culture*, Toronto 1987.

⁸ В.В. Масненко, *Історичні концепції М.С. Грушевського та В.К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х рр.*, Київ–Черкаси 2000; В.В. Масненко, *Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)*, Київ–Черкаси 2001.

⁹ В. Тельвак, *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX ст.)*, Нью-Йорк–Дрогобич 2002; В.П. Будз, *Соціально-філософські погляди М. Грушевського: футурологічний аспект*, Івано-Франківськ 2003.

сторю його історіописання кілька праць присвятив Володимир Ващенко¹⁰. Історіографічні погляди Грушевського у своїй книзі опрацювали Вікторія та Віталій Тельваки¹¹. Історико-релігієзнавчу концепцію вченого реконструювали Леонід і Ольга Кондратики¹². Проблему рецепції його творчої спадщини в історичній думці доби дослідив Віталій Тельвак¹³, а цілісному аналізу історіографічної спадщини Грушевського декілька монографій присвятив Володимир Гоцуляк¹⁴.

Далеко менше спеціальних монографічних студій має на сьогодні Грушевський-політик. Причиною цього є передусім поразка українських визвольних змагань, що нерідко ставилося на карб як особисто вченому, так і його послідовникам. Проте і з цієї ділянки маємо декілька оригінальних монографічних опрацювань. Цілісно політичну доктрину вченого в контексті суспільно-політичного життя на українських землях зламу XIX–XX ст. уперше спробував реконструювати Олександр Копиленко ще на зорі української незалежності¹⁵. Кілька ґрунтовних студій має проблема федералізму у думці Грушевського. Її аналізу присвячені праці Геннадія Корольова, в котрих вдало, як на нашу думку, осмислюється ця складна проблема світогляду вченого в широкому контексті еволюції української суспільно-політичної думки¹⁶.

Доволі повно сучасні дослідники опрацювали біографію Грушевського крізь призму його найбільш помітних науково-організаційних проєктів. Про діяльність вченого на форумі Наукового товариства імені Шевченка маємо книгу Любомира Винара¹⁷. Львівська історична школа стала предметом спеціальної уваги Василя Педича і Віталія Тельвака¹⁸. Існує також узагальнююча

¹⁰ В.В. Ващенко, *Неврастенія: непрочитані історії (Деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського)*, Дніпропетровськ 2002; В.В. Ващенко, *Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*, Дніпропетровськ 2007.

¹¹ В. Тельвак, В. Тельвак, *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*, Київ 2005.

¹² Л.Й. Кондратик, О.В. Кондратик, *Михайло Грушевський: проблеми суті, функціональності та витоків релігії*, Луцьк 1998.

¹³ В. Тельвак, *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Дрогобич 2012; В. Тельвак, *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Київ–Дрогобич 2008.

¹⁴ В.В. Гоцуляк, *Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби*, Черкаси 1996.

¹⁵ О.Л. Копиленко, *«Українська ідея» М.С. Грушевського: історія та сучасність*, Київ 1991.

¹⁶ Г.О. Корольов, *Федералізм Михайла Грушевського кінця XIX – початку XX ст.: спроба реконструкції*, Київ 2007.

¹⁷ Л. Винар, *Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934*, Нью-Йорк–Дрогобич–Львів 2006.

¹⁸ В. Тельвак, В. Педич, *Львівська історична школа Михайла Грушевського*, Львів 2016.

студія про науково-організаційну працю історика в Українському науковому товаристві авторства Валентина Онопрієнка і Тетяни Щербань¹⁹. Декілька книг присвячено реконструкції науково-організаційної праці вченого на терені Всеукраїнської академії наук²⁰. Серед них найбільш вагомою є вдала спроба Оксани Юркової реконструювати особливості формування київської історичної школи Грушевського²¹.

Особливістю сучасного історіографічного періоду є те, що авторами тематичних біографій Грушевського дедалі частіше стають представники інших галузей знань (наприклад педагоги, літературознавці, бібліографи), які реконструюють його життєпис відповідно до внеску у власну галузь науки. Ці книги є зазвичай адаптованими варіантами дисертаційних праць. Маємо наприклад кілька спроб реконструкції діяльності Грушевського-педагога авторства Алли Веремчук і Світлани Герасименко²².

З періодів життєдіяльності автора *Історії України-Руси* на сьогодні особливо докладно в низці монографій висвітлене останнє радянське десятиліття (1924–1934). Причин небуденності такої уваги є декілька. Насамперед йдеться про дослідницьку й громадську запитаність цією сторінкою біографії вченого, адже внаслідок обмеженості джерельної бази діаспорна історіографія небагато конкретного могла сказати про ті роки. Евристичні знахідки дослідників доби незалежності уможливили надзвичайно детально реконструювати картину нерівного протистояння Грушевського з комуністичним молохом, яке передбачувано закінчилося його передчасною смертю. Завдяки монографії Руслана Пирога ми доволі докладно поінформовані про особливості життя вченого в останньому десятилітті²³. Важливий аспект боротьби історика з радянською репресивною машиною протягом 1924–1934 рр. проаналізували у двох книгах Валентин Пристайко і Юрій Шаповал²⁴. Відзначимо, що жоден інший період життя Грушевського не має стількох монографічних опрацювань.

Поважна кількість аналітичних студій і археографічних видань уможливила створення на початку першої декади ХХІ ст. перших панорамних

¹⁹ В.Л. Онопрієнко, Т.О. Щербань, *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*, Київ 2008.

²⁰ П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржаєв, М.С. Грушевський і *Academia: ідея, змагання, діяльність*, Київ 1993.

²¹ О. Юркова, *Діяльність науково-дослідницької кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.)*, Київ 1999.

²² А.П. Веремчук, *Теоретичні основи виховання у працях М.С. Грушевського*, Рівне 1998; С. Герасименко, *Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894–1917 рр.)*, Дрогобич 2013.

²³ Р.Я. Пиріг, *Життя М.С. Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934)*, Київ 1993.

²⁴ В. Пристайко, Ю. Шаповал, *Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934*, Київ 1996; В. Пристайко, Ю. Шаповал, *Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934)*, Київ 1999.

біографій Грушевського. Низку науково-популярних узагальнюючих життєписів історика запропонували читачеві між іншими Ігор Верба і Юрій Шаповал, Руслан Пиріг, Віталій Тельвак і Роман Новацький, а також Данило Яневський²⁵. У їхніх книгах узагальнено історіографічний досвід попередніх поколінь грушевськознавців, а діяльність видатного вченого відтворено в традиційному ключі – відповідно до головних періодів і подій його життя. Відзначимо, що Грушевський – єдиний з українських інтелектуалів, хто на сьогодні має біохроніку життя та діяльності, укладену Владиславом Верстюком і Русланом Пирогом²⁶.

Де кілька слів варто сказати про розквітлу за роки незалежності літературну та публіцистичну грушевськіану – появу значної кількості біографій історика, які на тому чи іншому рівні охоплення джерельної бази відтворюють його життєпис. В цих книгах, відповідно до обраних авторами героїчного чи критичного інтерпретативних ключів, відбувається селекція фактів життєдіяльності вченого з метою змалювати відповідне наративне полотно. Яскравим прикладом героїчної популяризації життєпису Грушевського в літературі є талановито написаний роман Юрія Хорунжого²⁷. В добрій публіцистичній манері з залученням низки незауважених попередниками джерел московські періоди життя вченого реконструював Володимир Мельниченко²⁸. Відверто критиканським і брутальним підходом до інтерпретації фактів та подій біографії Грушевського позначена зате книга Ігоря Мельниченка²⁹.

Тепер перейдемо до новацій у біографічній грушевськіані. Накопичений до початку першої декади нового тисячоліття емпіричний матеріал уможливив дослідникам відійти від змалюваних вище наративних стратегій конструювання життєпису Грушевського як послідовної хронологічної оповіді із додаванням щоразу нових сюжетних ліній. Вперше нову, як ми її називаємо: проблемно-орієнтовану модель біографії Грушевського запропонував Сергій Плохій³⁰. Гарвардський професор обрав для оповіді про свого героя історіографічну призму, а відтак розглянув життєвий і науковий шляхи видатного

²⁵ Ю. Шаповал, І. Верба, *Михайло Грушевський*, Київ 2005; Р.Я. Пиріг, *Михайло Грушевський*, Київ 2007; Р. Новацький, В. Тельвак, *Михайло Грушевський на тлі доби. Перша частина*, Дрогобич–Орле 2008; Д.Б. Яневський, *Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського*, Харків 2010.

²⁶ В. Верстюк, Р. Пиріг, М.С. Грушевський. *Коротка хроніка життя та діяльності*, Київ 1996.

²⁷ Ю.М. Хорунжий, *Вірую*, Київ 2001.

²⁸ В. Мельниченко, *Михайло Грушевський: «Я оснувався в Москві, Арбат 55»*, Москва 2005; В. Мельниченко, *Прапор України на Арбаті*, Москва 2004.

²⁹ І. Мельниченко, *Исторический портрет в сине-желтом интерьере*, Киев 2004.

³⁰ S. Plokhy, *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*, Toronto 2005. Український переклад: С. Плохій, *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*, Київ 2011.

історика у широкому контексті поразки та розпаду всеросійського історичного наративу і постання національної версії українського історіописання.

Іншим прикладом подібного проблемно-орієнтованого підходу є добре знана польським колегам книга Лукаша Адамського³¹. Варшавський дослідник запропонував читачеві цілісне опрацювання біографії автора *Історії України-Руси* з особливим акцентом на польські сюжети в його житті та творчості. З огляду на цей проблемно-тематичний акцент Адамський більшу частину своєї праці присвятив галицькому двадцятиліттю 1894–1914, коли з огляду на службові обов'язки професора Львівського університету Грушевський особливо щільно контактував з польськими колегами й представниками освітньої адміністрації краю. На сьогодні вказана праця є найповнішою реконструкцією польських сюжетів біографії Грушевського, хоча українські історіографи не поділяють деяких його інтерпретацій, що некритично запозичені з арсеналу галицьких публіцистів зламу XIX і XX ст. (Францішка Равіти-Гавронського, Фелікса Конечного, Бенедикта Дибовського та ін.)³².

Ще одним новаційним підходом в сучасній українській біографістиці є конструювання життєпису Грушевського за допомогою інструментарію культурно-інтелектуальної історії. Відмінністю цього напрямку є наголос не на зовнішній кар'єрі науковця, а на динаміці внутрішнього інтелектуального становлення особистості. Подібний підхід спробував продемонструвати творчий тандем Руслана Пирога та Віталія Тельвака³³. Для цього вони звернули особливу увагу на щоденники, спогади та приватний епістолярій історика у пошуках його саморефлексій стосовно життєвих викликів і виборів. Особливу увагу відвели рокам дитинства та юності Грушевського, намагалися відворити його вагання у зламні періоди життя, показати емоції, людські слабкості і залежності. Згадані проблеми показали в широкому рецептивному контексті – не тільки крізь призму наукових рецензій і дискусій, але також відтворивши сприйняття діяльності історика широкими колами сучасників, що знайшло відображення в тогочасній сміховій культурі (карикатурах, анекдотах, епіграмах та ін.).

В свою чергу зростання в українській історіографії перших десятиліть XXI ст. популярності парадигми візуальних студій покликала до життя спроби створення ілюстрованих життєписів Грушевського. Найбільш вдалою серед них є книга *Facie ad faciem*, яку упорядкували знані київські дослідниці

³¹ Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011.

³² Див. рецензію: В. Тельвак, Adamski Łukasz. «Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków». Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011, «Український археографічний щорічник. Нова серія» 2012, № 16/17, с. 637–649.

³³ Р. Пиріг, В. Тельвак, *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*, Херсон 2021.

Світлана Панькова та Ганна Кандаурова³⁴. У цьому виданні відповідно до хронології життя та діяльності вченого наведено всі відомі на той момент його зображення (світлини, живописні й графічні портрети, скульптурні зображення, карикатури, відбитки з кінохроніки та ін.). Таким чином читач отримав можливість пізнати не лише сформований традицією образ відомого інтелектуала й громадського діяча, а й звичайної людини в контексті знакових і буденних подій її життя. На цю обставину звернули особливу увагу рецензенти *Facie ad faciem*.

Насамкінець згадаємо дещо про методологічні виклики, які стоять перед біографами автора *Історії України-Руси*. На нашу думку найбільшою проблемою для історіографів є певна телеологічна пастка, за якої свідомо чи ні конструюється біографія визначного історика. Тоді, як знаємо, вибір історії як поля творчої самореалізації був для Грушевського до певної міри емоційним, адже зумовлювався світоглядною кризою, викликаною родинною трагедією. До тих подій честолюбний молодий чоловік бачив себе радше українським письменником і публіцистом. Тож надзвичайно складним, але потрібним завданням для сучасних біографів є показати варіативність шляхів, які у той чи інший момент життя стояли перед Грушевським (приміром кафедра у Львівському університеті, одруження на галичанці, а не наддніпрянці, повернення до опанованого більшовиками Києва на початку 1924 р., а не еміграція в США чи Великобританію, як читаємо у листах його кореспондентів).

Інший методологічний виклик має характер контекстуальний. Йдеться про те, щоб тримаючи на першому плані оповіді Грушевського, показати його не тільки суб'єктом діяльності, але й об'єктом контролю з боку сімейно-родинної групи, кола близьких людей, формальних і неформальних товариств, соціальних інститутів і владних структур різного рівня. У цьому аспекті для сучасного дослідника відкриваються цікаві перспективи, адже визначний історик як людина у вимірі буденності до цього часу залишається практично незнаним. Опрацювання саме цієї проблеми дозволило б значною мірою наблизити постать вченого до сучасників. Саме через повсякчасне занурення Грушевського у різноманітні контексти вдасться наприклад повноцінно розкрити феномен його творчої плідності, в основі якої лежало вміння добирати собі співробітників і перетворювати їх на однодумців. З цим питанням тісно пов'язана проблема коректного висвітлення культури конфлікту та вивчення особливостей інтелектуального суперництва в середовищі українських істориків кінця XIX і першої третини XX ст. крізь призму особистості Грушевського, який за загальним визнанням сучасників мав доволі складний характер.

³⁴ С. Панькова, Г. Кандаурова, *Facie ad faciem*. Обличчям до обличчя: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського, Київ 2017.

Наступний виклик має характер джерелознавчий. Йдеться про фокусування біографів, які здебільшого є фаховими дослідниками минулого, на суто історіографічних текстах вченого. Не заперечуючи їхньої вагомості, відзначимо не меншу евристичну цінність поетичних і літературних творів історика, особливо важливих для розуміння його становлення як особистості в молодих роках. Незаслужено маргіналізується також розлогий родинний епістолярій Грушевського, насамперед листи до його батьків, брата і сестри, доньки і дружини. Він нерідко містить унікальну біографічну інформацію, невідому з інших джерел. Приміром проблема Грушевський-масон знайшла інтенсивне обговорення саме в листах до дружини, яка загравання чоловіка з київськими «братами» сприйняла панічно. Зрештою надалі рідко використовується біографами таке недооцінене візуальне джерело як карикатури й шаржі на Грушевського, що дозволяє зрозуміти те, які образи історика зі шпальт періодики транслювалися найширшій аудиторії.

Чималою складністю позначено дотримання біографами балансу макро- і мікроаналізу при реконструкції життєпису вченого. Тут першочергово йдеться про те, щоби осмислити і спробувати представити через особу Грушевського український національний рух кінця XIX і першої третини XX ст. Самого ж вченого в свою чергу було би плідно показати з одного боку творцем програми навздогінної модернізації українства, а з іншого – своєрідним втіленням очікувань певної частини його співвітчизників доби модерного відродження. Подібних викликів можемо ще назвати чимало, але всі вони сигналізують про потребу вчасного врахування бурхливих методологічних дискусій, що відбуваються в сучасній соціогуманітаристиці.

Узагальнюючи наведені спостереження про біографічну грушевськіану, відзначимо, що протягом століття сталого історіографічного інтересу до автора *Історії України-Руси* постали понад три десятки монографічних праць про різноманітні сюжети його життєдіяльності, а також спроб конструювання цілісного життєпису. Ще декілька десятків титулів охоплюють науково-популярні, публіцистичні, літературні та різноманітні дидактичні видання. Все це є абсолютним рекордом для української історіографії. З інших учених-гуманітаріїв доби українського модерного відродження до такої популярності наближається лише знаний сучасник Грушевського і його довголітній співробітник – Іван Франко. Відтак слід запитати: Якої біографії визначного історика потребує сучасний читач? Насамперед постає гостра потреба узгодити існуючі різнопланові наративи та збалансувати їх домінуючі сюжети з огляду на багатоплановість національного служіння вченого. Спеціального опрацювання потребує також низка надалі малознаних сторінок життєпису Грушевського. Для прикладу згадаємо важливий у його творчій біографії період кількамісячного перебування в Парижі 1903 р., куди поїхав на запрошення Російської вищої школи суспільних наук, щоб

прочитати лекції з історії України. Ця подорож дозволила історику нав'язати плідні взаємини з французькими, німецькими, британськими й опозиційними до царату російськими колегами, що мало помітний вплив на його подальшу долю. Подібних білих плям в біографії Грушевського існує чимало. Найголовнішим викликом є потреба методологічної модернізації грушевськознавства, насамперед відходу від домінуючих наразі описовості та мікрографізму, коли пошук біографічних нюансів нерідко стає дослідницькою самоціллю. Все це наблизить нас до створення збалансованого в сюжетному, джерельному і проблемному планах життєпису автора *Історії України-Руси*. Він може постати лише як колективний і міждисциплінарний проект, покликаний показати діалектику взаємовпливів життєвих виборів історика та насиченого карколомними подіями періоду другої половини XIX і першої третини XX ст., який в українській інтелектуальній історії дедалі частіше маркують саме добою Грушевського.

Бібліографія

- В.П. Будз, *Соціально-філософські погляди М. Грушевського: футурологічний аспект*, Івано-Франківськ 2003
- В.В. Ващенко, *Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*, Дніпропетровськ 2007
- В.В. Ващенко, *Неврастенія: непрочитані історії (Деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського)*, Дніпропетровськ 2002
- А.П. Веремчук, *Теоретичні основи виховання у працях М.С. Грушевського*, Рівне 1998
- В. Верстюк, Р. Пиріг, М.С. Грушевський. *Коротка хроніка життя та діяльності*, Київ 1996
- Л. Винар, *Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934*, Нью-Йорк–Дрогобич–Львів 2006
- Л. Винар, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті*, Мюнхен 1985
- С. Герасименко, *Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894–1917 рр.)*, Дрогобич 2013
- В.В. Гоцуляк, *Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби*, Черкаси 1996
- Л.Й. Кондратик, О.В. Кондратик, *Михайло Грушевський: проблеми суті, функціональності та витоків релігії*, Луцьк 1998
- О.Л. Копиленко, *«Українська ідея» М.С. Грушевського: історія та сучасність*, Київ 1991
- Г.О. Корольов, *Федералізм Михайла Грушевського кінця XIX – початку XX ст.: спроба реконструкції*, Київ 2007
- І. Крип'якевич, *Михайло Грушевський. Життя і діяльність*, Львів 1935
- В.В. Масненко, *Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)*, Київ–Черкаси 2001
- В.В. Масненко, *Історичні концепції М.С. Грушевського та В.К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х рр.*, Київ–Черкаси 2000
- В. Мельниченко, *Михайло Грушевський: «Я оснувався в Москві, Арбат 55»*, Москва 2005

- В. Мельниченко, *Прапор України на Арбаті*, Москва 2004
- И. Мельниченко, *Исторический портрет в сине-желтом интерьере*, Киев 2004
- Р. Новацький, В. Тельвак, *Михайло Грушевський на тлі доби. Перша частина*, Дрогобич–Opole 2008
- В.Л. Онопрієнко, Т.О. Щербань, *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*, Київ 2008
- С. Панькова, Г. Кандаурова, *Facie ad faciem. Обличчям до обличчя: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського*, Київ 2017
- Р.Я. Пиріг, *Життя М.С. Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934)*, Київ 1993
- Р.Я. Пиріг, *Михайло Грушевський*, Київ 2007
- Р. Пиріг, В. Тельвак, *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*, Херсон 2021
- С. Плохій, *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*, Київ 2011
- О. Прицак, *У століття народин М. Грушевського, «Листи до приятелів»* 1966, № 5–7
- В. Пристайко, Ю. Шаповал, *Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934*, Київ 1996
- В. Пристайко, Ю. Шаповал, *Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934)*, Київ 1999
- М. Сабінський, *Постать Михайла Грушевського в українській закордонній історіографії 1940–1980-х рр.*, Харків 2024
- П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржаєв, М.С. Грушевський і *Academia*: ідея, змагання, діяльність, Київ 1993
- В. Тельвак, *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Дрогобич 2012
- В. Тельвак, *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Київ–Дрогобич 2008
- В. Тельвак, *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX ст.)*, Нью-Йорк–Дрогобич 2002
- В. Тельвак, *Adamski Łukasz. «Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków»*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011, «Український археографічний щорічник. Нова серія» 2012, № 16/17
- В. Тельвак, В. Педич, *Львівська історична школа Михайла Грушевського*, Львів 2016
- В. Тельвак, М. Сабінський, «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття, «Eminak» 2022, № 1 (37)
- В. Тельвак, В. Тельвак, *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*, Київ 2005
- Ю.М. Хорунжий, *Вірую*, Київ 2001
- Ю. Шаповал, І. Верба, *Михайло Грушевський*, Київ 2005
- О. Юркова, *Діяльність науково-дослідницької кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.)*, Київ 1999
- Д.Б. Яневський, *Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського*, Харків 2010
- Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011
- J. Bidlo, *Michal Hruševs'kyj*, Praha 1935
- S. Plokhy, *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*, Toronto 2005
- T. Prymak, *Mykhailo Hrushevsky. The Politics of National Culture*, Toronto 1987

Hrushevsky's Biographies: Tradition, Innovation, Methodological Challenges

The article attempts to summarise studies on the biography of Mykhailo Hrushevsky, written in the twentieth and first quarter of the twenty-first century. In the first place, the discursive practices of traditional biographers, including Ivan Krypiakewych, Yaroslav Bidlo, Lubomir Vinar, Tomas Prijmak, Igor Verba, and Yuriy Shapoval, were analysed. These authors focused on constructing a chronological narrative of the scholar, which was enriched as new archival discoveries were made. Against this background, narrative strategies focused on the problems of the scholar's biography and on the use of contemporary methodological tools (Serhiy Plokhly, Łukasz Adamski, Ruslan Pirig, Vitaliy Telvak, and others) proved innovative. In recent years, several literary (Yuriy Horunzhiy), journalistic (Volodymyr Mel'nichenko, Danylo Yanevsky), and illustrated (Svitlana Pankova, Ganna Kandaurova) biographies of Hrushevsky have also appeared. It proves that interest in the author of the *History of Ukraine-Rus'* is unprecedented in Ukrainian historiography.

Biographers of the prominent Ukrainian historian face unique methodological challenges. There is an urgent need to standardise the various narratives and balance the key issues that dominate them, considering the scholar's multifaceted involvement in the nation's history. Additionally, several lesser-known aspects of Hrushevsky's life, such as his several-month stay in Paris in 1903, require further study. The primary goal, however, is to modernise the research methodology surrounding Hrushevsky. This involves moving away from the prevalent descriptive and anecdotal approach, where the focus on biographical details often becomes an end in itself. It can be expected that the implementation of these postulates will bring us closer to creating a biography of the author of *The History of Ukraine-Rus'*, which will be balanced in terms of sources, facts and issues. The work must be a collective, interdisciplinary effort intended to illustrate the complex relationship between scholars' life choices and the turbulent events of the late nineteenth century and the first three decades of the twentieth century. In Ukrainian intellectual history, this period is increasingly recognised as the Hrushevsky's era.

Biografie Hruszewskiego: tradycja, innowacje, wyzwania metodologiczne

W pracy podjęto próbę podsumowania studiów nad biografią Mychajła Hruszewskiego powstałych w XX i pierwszej ćwierci XXI w. Analizie poddano najpierw praktyki dyskursywne autorów biografii tradycyjnych (Iwan Krypiakewycz, Jarosław Bidło, Lubomir Wynar, Tomas Pryjmak, Ihor Werba, Jurij Szapował i in.), którzy skupiali się na stworzeniu chronologicznej narracji o uczonym, wzbogacanej w miarę odkryć archiwalnych o nowe wątki fabularne. Na tym tle nowatorskie okazały się strategie narracyjne skoncentrowane na problemach biografii uczonego i posługujące się współczesnym instrumentarium metodologicznym (Serhij Płochij, Łukasz Adamski, Ruslan Pyrih, Witalij Telwak i in.). W ostatnich latach pojawiło się także wiele literackich (Jurij Chorunżyj), publicystycznych (Wołodymyr Melnyczenko, Danyło Janewski) i ilustrowanych (Switłana Pańkowa, Hanna Kandaurowa) biografii Hruszewskiego. Dowodzi to, że zainteresowanie postacią autora *Historii Ukrainy-Rusi* nie ma precedensu w historiografii ukraińskiej.

Przed biografiami wielkiego ukraińskiego historyka stoją szczególne wyzwania metodologiczne. Pilną potrzebą jest ujednolicenie różnorodnych narracji i zrównoważenie dominujących w nich problemów z uwzględnieniem wielowymiarowego zaangażowania uczonego w życie narodu. Równocześnie opracowania wymaga szereg wciąż mało znanych stron biografii Hruszewskiego (np. jego kilkumiesięczny pobyt w Paryżu w 1903 r.). Głównym zadaniem jest jednak metodologiczna

modernizacja badań nad Hruszewskim, przede wszystkim odejście od wciąż dominujących opisu i przyczynkarstwa, w których często poszukiwanie niuansów biograficznych staje się celem samym w sobie. Można oczekiwać, że realizacja tych postulatów przybliży nas do stworzenia biografii autora *Historii Ukrainy-Rusi*, która będzie wyważona pod względem źródłowym, faktograficznym i problemowym. Może ona powstać wyłącznie jako dzieło zbiorowe i interdyscyplinarne, zmierzające do ukazania dialektycznego związku między wyborami życiowymi uczonego a burzliwymi wydarzeniami okresu drugiej połowy XIX i pierwszego trzydziestolecia XX w., który w ukraińskiej historii intelektualnej coraz częściej określa się epoką Hruszewskiego.

Witalij Telwak (Vitaliy Telvak) – profesor, doktor nauk historycznych, badacz ukraińskiej i polskiej historii historiografii, pracuje na Wydziale Historii, Pedagogiki i Psychologii Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu. Zainteresowania badawcze koncentruje na życiu i działalności Mychajła Hruszewskiego. Najważniejsze prace: *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX ст.)*, Нью-Йорк–Дрогобич 2002; *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*, Київ 2005 (z Witalijem Telwakiem); *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Київ–Дрогобич 2008; *Михайло Грушевський на тлі доби. Перша частина*, Дрогобич–Ополе 2008 (z Romanem Nowackim); *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Дрогобич 2012; *Львівська історична школа Михайла Грушевського*, Львів 2016 (z Wasylem Pedyczem); *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*, Херсон 2021 (z Ruslanem Pyrihem); *Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету*, Львів 2023 (z Wołodymyrem Kaczmarem i Swiatosławem Żurawlowem). E-mail: telvak1@yahoo.com